

В.У. Гарнак (Віцебск)

АСАБЛІВАСЦІ МАЎЛЕННЯ ЖЫХАРОЎ ВІЦЕБСКА Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХІХ СТАГОДДЗЯ (ПАВОДЛЕ ЎСПАМІНАЎ МАКСІМІЛЯНА МАРКСА)

Максімiліян Восiпавiч Маркс нарадзiўся 19 (7) кастрычніка 1816 года ў Віцебску. Пасля заканчэння Віцебскай гiмназiі (1834) вучыўся ў Маскоўскім унiверсiтэце. Потым вярнуўся ў родны горад над Дзвіной. У 50–60-я гг. настаўнічаў у Смаленску, выкладаў у 4-й гiмназiі Масквы. У 1866 годзе па справе Д.У. Каракозава (замах на цара Аляксандра II) і за актыўны ўдзел у польскай рэвалюцыйнай арганiзацыі сасланы ў Сiбір на пажыццёвае пасяленне. Доўгі час наш зямляк жыў у Енісейску, дзе і памёр у 1893 годзе.

У 1887–1888 гг. М. Маркс напісаў успамiны “Запіскі старога” («Записки старика») [1], а таксама некалькі артыкулаў мемуарнага характару [2; 3].

Як сведчыць Максімiліян Восiпавiч Маркс, на вуліцах Віцебска ў пачатку ХІХ стагоддзя можна было лёгка пачуць беларускую, польскую, рускую і яўрэйскую мовы. Але царская ўлада мэтанакiравана разбурала гэта даволі мiрнае суiснаванне культур і ў выніку зрабіла так, што недзе ў 1840-я гады ўжо *не было такога багацця народнасцяў, саслоўяў, касцюмаў, гутарковай мовы – усё гэта цяпер змылася, згладзiлася і сцёрлася у нейкую аднастайнасць* [1, 1995, с. 74].

Вышэйшыя чыноўнікі горада Віцебска (губернатар, віцэ-губернатар, палiцмайстар, паштмайстар, дырэктар гiмназiі, розныя дарадцы і г. д.) былі рускія, размаўлялі, натуральна, на сваёй роднай мове.

Дваранства, у першую чаргу памешчыкі, складалася з дзвюх секцый: польскай (пераважна каталiцкай) і рускай (у асноўным праваслаўнай). Да першай групы, якая была даволі значнай, належалі землеўладальнікі з польскімі прозвішчамі. Усе яны, як заўважае мемуарыст, былі ў асноўным выпускнікамі Віленскага ўнiверсiтэта, прыхiльнікамі апошняга караля Рэчы Паспалiтай. Руская секцыя складалася з уласнікаў, якія атрымалі маёмасць пасля першага падзелу Рэчы Паспалiтай. Такім чынам, буйныя і сярэднія землеўладальнікі карысталіся звычайна альбо польскай, альбо рускай мовай [1, 1995, с. 75].

Дробная шляхта і чыншавікі памiж сабой размаўлялі звычайна па-беларуску, але ім хацелася больш ужываць польскую мову. У прыватнасці, М. Маркс піша: *Яны думалі, што беларускае слова, вымаўленае “ў нос” з прыбаўкай гука “ж” пасля “р”, зробіцца польскім, і таму pies siedzi na progi вымаўлялі: “ Пенс сендзі на пржогу”* [1, 1996, с. 97]. У выніку атрымлівалася своеасаблівая беларуска-польская “трасянка”.

У “Запісках старога”, на жаль, маецца толькі адзін прыклад беларускага маўлення. Гэта галашэнне беларускай вясковай жанчыны. Вось як гэты маленькі ўрываек занатаваў мемуарыст:

“Авой, авой, дзяцюк ты мой!

Не на радосць, не к счасцью ты родзился!” [3, 1997, с. 138].

Паводле ўспамінаў М.Маркса, вынікае, што ў Віцебску першай паловы XIX стагоддзя было даволі шмат аматараў беларушчыны. І сам Максіміліян у маладыя гады ўваходзіў у гурток прыхільнікаў беларускай мовы і культуры. Каштоўнымі і цікавымі з’яўляюцца артыкулы М. Маркса, якія апісаў і часткова надрукаваў прафесар Львоўскага ўніверсітэта Вільгельм Брухнальскі (1859-1938), «Emilia Platerówna jako folklorystka» [2] і «Z pamiętnika M. Marksa Witebscanina» [3].

Успаміны, якія былі апублікаваныя ў 1922 годзе, складаюцца з 6 невялікіх частак [3]. Максіміліян Восіпавіч сабраў цікавы матэрыял пра адзенне віцебскіх мяшчан (беларусаў, яўрэяў), забавы і танцы простых гараджан [3, с. 136–139].

Мемуарыст расказаў пра Піліпа Смурага і Уласа – вядомых у 30-40-я гады XIX стагоддзя гутарніках. Запісаў і ўнікальны “Rodowod Białoruski” [3, с. 139–144].

Аўтар успамінаў з душэўнай цеплынёй піша пра сваіх землякоў – віцебскіх аматараў беларушчыны. Сярод самых адметных прадстаўнікоў фалькларыстыкі мемуарыст узгадвае Э. Плятэр (1806 – 1831) [2; 3, с. 147]. Не пакінуў без увагі Максіміліян Восіпавіч і постаць таленавітага паэта Тадэвуша Лады-Заблоцкага (1811–1847) [3, с. 147]. Сярод названых Марксам пачынальнікаў фалькларыстыкі на Віцебшчыне – Цвяцінскі, Аляксандр Зброжак (Зброжка), Станіслаў Маркіянавіч [3, с. 147]. Звестак пра іх, на жаль, вельмі мала. Ёсць інфармацыя аб тым, што Аляксандр Зброжак родам з Віцебшчыны, а Станіслаў Маркіянавіч – выпускнік віцебскай гімназіі. Абодва падазраваліся ва ўдзеле ў паўстанні 1831 года [4, с. 421, 431].

Як піша Маркс, маўленню віцяблян было характэрна тое, што яны канцавы t (т) у дзеясловах змякчалі на ċ (ц’), не маглі змякчыць [р]. Напрыклад: *пішуць, будуць* замест *пішут, будут; зара, рад* замест *заря, ряд*. Адзначае мемуарыст і такую асаблівасць беларускай мовы, як наяўнасць [ў]. Віцяблянін называе гэты гук *и krotkie (v)* [3, с. 153]. Такім чынам, для вымаўлення жыхароў Віцебска першай паловы XIX стагоддзя ў сферы зычных, паводле М.В. Маркса, характэрна:

- 1) афрыката [дз’] мяккая і вымаўляецца як адзін гук;
- 2) наяўнасць мяккай афрыкаты [ц’];
- 3) гук [р] заўсёды цвёрды;
- 4) наяўнасць губна-губнога [ў].

Успаміны і назіранні Масіміліяна Восіпавіча Маркса сёння цікавыя і неабходныя лінгвістам, літаратуразнаўцам, этнографам і фалькларыстам.

Літаратура

1. Маркс, Максимилиан. Записки старика // Віцебскі сшытак. – 1995. – № 1. – С. 74–77; 1996. – № 2. – С. 87–102; 1997. – № 3. – С. 137–147.
2. Bruchnalski, Wilhelm. Emilia Platerówna jako folklorystka / Wilhelm Bruchnalski // Lud. – 1906. – Том XII. – S. 183–197.
- 3 Bruchnalski, Wilhelm. Z pamiętnika M. Marksa Witebscanina / Wilhelm Bruchnalski // Lud. – 1922. – Том XXI. – S. 136–153.
4. Каліноўскі, К. За нашу вольнасць. Творы, дакументы / Уклад., прадм., паслясл. і камент. Г.В. Кісялёва. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 1999. – 464 с. (Серыя 2. Гісторыка-літаратурныя помнікі).

Репозиторий ВГУ